

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PROF. DR. BAHAEDDİN ÖGEL'E
ARMAĞAN

SAYI : 4

YIL : 1990

SAHABİ SÖZÜNÜN HUKUKİ DEĞERİ

Yrd. Doç. Dr. Yunus APAYDIN*

GİRİŞ

Fıkıh usulü, günlük hayatta karşılaşılan en basitinden en karmaşığına her türlü hukukî problemin çözümü için başvurulması gereken esasları içermesi bakımından çok özel bir öneme sahiptir. Yüklendiğı bu önemli fonksiyon gereğı dinamik olması gereken fıkıh usulü belli bir dönemden itibaren zaman zaman bazı muhakkik alimler tarafından sarf edilen çabalar bir tarafa bırakılacak olursa bir durgunluk ve donukluk içerisine sürüklenmiş, klasik muhtevası içerisinde dondurularak adeta kendinden mustağni kalınan bir ilim dalı mesabesine düşürülmüş gibidir. Fıkıh usulüne olması gereken dinamizm kazandırılmayınca vaktiyle bu usule göre yazılan birçok defalar şerh haşiyeye, talik ya da ihtisarı yapılan fıkıh ve fetva kitapları ön plana çıkmış ve bunlara her dönemin problemlerine kısa yoldan çare bulan eserler gözüyle bakılmaya başlanmıştır. İctihat kapısının kapatılmasından tutun da, uygulanması itibariyle Kur'an'ın ruhuna uymayan bir çok sonuçları olan buna rağmen «şer'i» olarak vasıflanan «hile»lerin yerli yersiz hukuka sokulmasına varıncaya kadar, hukukî olmayan düşüncelerin ve sun'î zorlamaların temel sebeplerinden birisi, fıkıh usulünün dinamizmini kaybetmesi, daha doğrusu fıkıh usulünün yeterince geliştirilip işletilmemesi gibi gözükmektedir.

Bu açıdan bakıldığında fıkıh usulüne gereken önem ve özennin gösterilerek onun esnek ve dinamik bir yapıya kavuşturulması için baştan sona yeniden gözden geçirilmesi, günümüzün yaygın deyimiyle bazı prensiblerin ve esasların «sorgulanması» kaçınılmaz bir çıkış yolu olarak gözükmektedir. Biz bu kısa çalışmamızda usûl konularından biri olan «sahabî sözünün hukukî değeri», klasik ifadesiyle «sahabî sözüyle ihticac» konusunu lehteki ve aleyhteki görüşleri vererek değerlendirmeye çalışacağız.

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

I. SAHABE SÖZLERİNİN GENEL OLARAK TANITIMI

Sahabî, hadis terminolojisinde, Hz. Peygamber'i -mümin olarak- görmüş ve bu hal üzere ölmüş kişi demektir (1). Tabiatıyla, sözünün hüccet olup olmadığı, diğer bir ifadeyle sözünün hukukî değeri tartışılacak olan sahabî, bu geni şanlımdaki sahabî değildir. Çünkü Hz. Peygamber'i bir veya iki defa gören, O'ndan bir-iki hadis rivayet eden kişi de bu geniş anlamdaki sahabî tarifinin kapsamına girmektedir. Öyleyse, öncelikle sözünün hukukî değeri tartışılacak olan sahabî'yi tanımlamak lüzumludur. Öyle görünüyor ki usulcülerin, sözünün değerini tartıştıkları sahabî, Hz. Peygamber ile uzun müddet beraber bulunan ve daha sonra, fetva vermekle tanınan sahabidir. Nitekim Curcani, usulcülerin sahabî tarifinin farklı olduğunu belirtir ve onlara şu tarifi nisbet eder: «Sahabî mümin olarak peygamberi gören ve örfe «arkadaş (sâhib)» denilecek kadar uzun süre Hz. Peygamber'in yanında bulunan kişidir» (2). Şu var ki, bu özellikteki sahabiler de, «fıkıh ve istinbat (dirayet)» hususunda aynı derecede olmadıkları gibi «rivayet» hususunda da aynı derecede değillerdir (3). Aşağıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, sözünün hüccet olup olmadığı tartışılan sahabiler, daha ziyade, fıkıh ve istinbat ile ma'ruf olmuş sahabilerdir.

Usulcüler, gerek imâm (devlet başkanı), gerek hâkim ve gerekse müftî olsun sahabî sözünün diğer bir sahabî için hüccet olmadığına ittifak bulunduğunu belirtmişlerdir (4). İhtilaf, sahabî sözünün daha sonra gelen müctehidler (tâbiün ve sonrakiler için) hüccet olup olmadığı noktasındadır. Bu konudaki görüş ve gerekçelere geçmeden önce «sahabî sözü» ifadesinden ne anlamak lazım geldiğini ortaya koymakta fayda vardır.

Burada önce, «sahabî kavli» «sahabî fetvası», «sahabî mezhebi» ve «sahabî hükmü» gibi ifadeler arasında fark bulunup bulunmadığına işaret edelim. Bu ifadeler arasında, «sahabî hükmü» ifadesi hariç, diğerleri aşağı yukarı birbirinin eş anlamlısı olarak sahabî'nin bir mesele hakkındaki «görüş»ünü ifade için kullanılmış; Hâkim konumunda olan sahabî'nin bir dâvâ hususunda vermiş olduğu yargı kararı demek olan «sahabî hükmü» de, genelde diğer ifadelerle eş anlamlı olarak kullanılmakla beraber zaman zaman onlardan ayrı tutulduğu olmuştur. Mesela F. Razi sahabî'nin fetva ve hükmünden hangisinin amel bakımından tercihe şayan olduğu konusunda Şafii'den iki farklı görüş nakletmiştir. Buna göre Şafii, bir defasında, daha fazla özen gösterileceği nokta-

sından hareketle, sahâbi hükmünün daha evlâ olduğunu söylemiş, bir defasında ise, sahâbî'nin hükmü karşısında, diğer sahabenin susmalarının itaat'a hamledileceği gerekçesiyle, sahâbi fetvasının daha evlâ olduğunu belirtmiştir (5). Burada dikkat çeken bir husus, çoğunluk usulcülerin devlet başkanı olan sahâbi ile diğer sahabilerin sözleri arasında bir ayırımı gitmemiş olmalarıdır. Halbuki, devlet başkanı sahâbî'nin sözünün, sonraki zamanlar için olmasa bile, sırf kendi idaresi zamanında bağlayıcılık ve ittiba edilme (uyulma) bakımından bir ayrıcalığa tabi tutulması düşünülebilirdi.

Şimdi, Usulcülerin hüccet olup olmadığını tartıştıkları «sahâbi sözü» ile ne tür bir sahâbî sözünü kastettiklerini ortaya koymaya çalışalım.

Sahabe sözleri, hadis rivayet etmeleri durumu hariç tutulursa, genel olarak şu dört şekilde karşımıza çıkar.

1) Sahabe icmâi : Sahabe icmâinin bağlayıcı ve uyulması gerekli bir hüccet olduğu konusunda Nazzam (ö. 231/845) ve bazı şiiiler hariç, usulcüler görüş birliği etmişlerdir. Hatta, Sahabe icmâi ile sabit olan şey, Kitâb ve Sünnet ile sabit olan şey mesabesinde tutulmuş ve bunu inkar edenin tekdir edileceği dahi ileri sürülmüştür (6). Buna göre, sahabe icmâi, usulcülerin hüccet olup olmadığını tartıştıkları «sahâbi sözü» kapsamının dışında kalmaktadır.

2) Sahabenin ihtilafı : Aralarında ihtilaf olması durumunda, sahâbi sözlerinin tek tek hüccet olmadığı dolayısıyla sahabenin taklid edilmesinin vacib olmadığı belirtilmiştir (7). Zaten buna, aklen ve fiilen imkan da yoktur. Çünkü, ihtilafı durumunda içlerinden birinin görüşü alınınca, diğerinin görüşü terkedilmiş olacaktır. Ancak, bu onlardan hiçbirinin görüşünün alınmayacağı anlamına gelmez. Bu durum teâruz kabilinden sayılıp, yine onlardan birinin görüşünün tercihi cihetine gidilir. Çünkü, usulcüler arasında genel kabul gören anlayışa göre farklı görüşlere ayrılmaları halinde, hiçbir sahabinin doğruyu bulamadığı düşünülemez, diğer bir ifadeyle, gerçek, sahabenin sözlerinin dışına çıkmaz.

Bu anlayış sebebiyledir ki, çoğunluk usulcüler, sahabenin bir meselede iki görüşe ayrılmaları halinde, sonradan gelen müctehidlerin o konuda üçüncü bir görüş ileri süremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Çünkü, bunlara göre, sahabe bir konuda iki farklı gö-

rüşe ayrılmışsa, bu onların, o konuda üçüncü bir görüş ileri sürülemediği hususunda icma etmeleri anlamına gelir (8). Şu kadarı var ki, bu nevi icma istidlal yoluyla sabit olduğu için, bu icma'ın inkarı küfrü gerektirmez (9).

Görüldüğü gibi, farklı görüşlere ayrılmaları halinde de, sahabe sözleri bütün itibariyle hüccet olduğu kabul edilmektedir. Bu itibarla, bu nevi sahabe sözleri, çoğunluk usulcülere göre, hüccet olup olmadığı tartışılan «sahabi sözü» çerçevesinin dışında kalıyor gibi gözükmektedir. Fakat uygulamada buna bağlı kalındığı pek söylenemez.

Bununla birlikte, bazı müteahhirun usulcüler, sahabenin birkaç görüşe ayrılmaları durumunda, bu farklı görüşlerin birleştiği noktayı kaldırmamak şartıyla üçüncü bir görüş ileri sürülebileceğini benimsemişlerdir (10). Bu görüş sahipleri açısından, sahabe ihtilafı bir yönüyle, tartışma konusu yapılan «sahabi sözü» kapsamına dahil edilebilir gibi gözükmektedir.

3) Bir Sahabinin yaygınlık kazanmış sözü : Bir sahabenin sözü, sahabe uleması arasında ortaya çıkıp yaygınlık kazanırsa ve ona muhalif bir başka görüş ortaya çıkmazsa, böyle bir sözün değeri ne olacaktır? Bu tür sözün değeri konusunda belli başlı dört görüş vardır (11).

a) Bu söz, icma' ve dolayısıyla hüccettir,

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), çoğunluk Hanefiler, çoğunluk Malikiler, Şirâzî'nin (ö. 476/1083) de içlerinde bulunduğu bir kısım Şâfiîler bu görüştedir (12).

b) Bu söz icmâ olmaz, fakat hüccettir.

Bu görüş, Ebû Hâşim (ö. 321/933), Ebu Bekr es-Sayrafi (ö. 330/941)'ye aittir (13).

c) Bu söz, icmâ olmayacağı gibi, hüccet de olmaz.

Şâfiî, (ö. 204/819), Dâvud (ö. 270/883), bir kısım Hanefiler, Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin içlerinde bulunduğu çoğunluk Şâfiîler bu görüştedirler (14).

d) Bu söz, eğer onlardan bir hâkimin hükmü ise, icmâ' olmaz, fakat bir muftinin fetvası ise icmâ, olur. Bu görüşü, Şâfiîlerden İbn Ebî Hureyre (ö. 345/956) ileri sürmüştür (15).

Diğer taraftan çoğunluk usulcüler tarafından «sükûti icmâ» olarak adlandırılan bu durumun, yalnızca sahabe dönemi için mi, yoksa her dönem için mi geçerli olduğu hususu tartışmalıdır. Çoğunluk usulcüler, bu durumun her dönemdeki müctehidler için

söz konusu olacağını ileri sürerken, bir grup usulcü bir durumu sadece sahabe asrına tahsis etmişlerdir (16).

Görüldüğü gibi bu türden sahabî sözleri, genelde icma veya hüccet olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan hüccet olup olmadığı tartışılan sahabî sözü çerçevesine dahil değildir. Fakat üçüncü maddedeki görüş sahipleri, yani bu durumu ne icma ne de hüccet kabul edenler açısından, bu nevi sahabe sözleri, tartışması yapılan sahabî sözü kapsamına dahil edilebilir. Nitekim, Beyzâvi (ö. 685/1286), bu tür sahabî sözlerini tartışmaya dahil etmiş ve ibnu's-Sübki (ö. 771/1369), bu yüzden Onu tenkit etmiştir (17). Buraya kadar söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, kısaca bahsedilen üç grup sahabî sözleri, çoğunluk usulcüler tarafından, kural olarak, hüccet kabul edilmektedir. Ne var ki, örnekler üzerinde de görüleceği üzere, bu ölçüye her zaman bağlı kalmamışlardır.

4) Bir sahabî'nin âlim sahabiler arasında yayılmamış, fakat tabiun döneminde yaygınlık kazanmış sözü; işte usulcülerin hüccet olup olmadığını tartıştıkları sahabî sözü, büyük ölçüde bu nevi sahabî sözüdür.

II. BİR SAHABİNİN ALİM SAHABİLER ARASINDA YAYGINLIK KAZANMAMIŞ FAKAT TABİUN DÖNEMİNDE YAYGINLIK KAZANMIŞ SÖZÜ

Kimi usulcülerin hüccet kabul edip, kimilerinin reddettiği «sahabî sözü», usul kitaplarında çoğu zaman, net bir şekilde ortaya konulmamıştır. Gerçi, sahabe sözlerinin genel tasvirini ve usulcülerin sahabenin muhtelif derecelerdeki sözleri hakkındaki görüşlerini verdikten sonra, tartışma konusu olan sahabe sözlerinin hangi derecedeki sahabe sözleri olduğu yaklaşık olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de, tartışma konusu olan «sahabî sözü»nün genel çerçevesini çizip boyutlarına kısaca işaret etmemiz gerekmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla, bu türlü sahabî sözünün çerçevesini ilk defa olarak tesbite çalışan usulcü, Alauddin Semerkandi (ö. 539/1144)'dir. Semerkandi bu konuda şunları söyler; «Bir sahabî, umûmül-belvâ olmayan yani, herkesin karşı karşıya kalıp hükmünü bilmeye gerek duyabileceği türden olmayan bir mesele (olay) hakkında bir görüş açıklıyor ve bu görüş, alim sahabiler arasında yayılmıyor. Fakat daha sonra bu görüş, tabiun devrinde, başka bir sahabinin muhalefeti söz konusu edilmeksizin yaygınlık kazanmaya başlıyor. İşte, usulcülerin hüccet olup olmadığını tartıştıkları sahabî sözü, bu türden olan sahabî sözleri-

dir» (18). Hatta Hanefi usulcüler, problemin çerçevesini daha da daraltarak, bu vasıflarla gelmesi yanında bir de, kıyasa uygun düşen sahabi sözünün hüccet olup olmadığını tartışmışlardır. Çünkü, Hanefî imamlar, aşağıda ayrıntılarıyla görüleceği üzere, sahabi'nin kıyasa aykırı sözünün hüccet olduğunda ittifak etmişlerdir (19).

Ancak, tartışmanın, her zaman tasvir edilen bu çerçeveyi taşmadığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim, Raşid Halifelerin ittifak halindeki sözleri ile Ebu Bekr ve Ömer'in sözlerinin de bu çerçevede ele alınması, bu tasvirin boyutlarının zaman zaman aşıldığı izlenimini vermektedir.

Burada işaret edilmesi gereken diğer bir husus da sahabi sözünün hüccet olup olmamasının pratik sonucunun ne olduğudur.

Bu konuda usulcülerin ifadesi özetle şudur : Sahabi sözü, eğer, hüccet kabul edilirse, kıyasa takdim edilmesi gerekir, yani bu söz varken kıyasa başvurmak gerekmez. Buna bağlı olarak, başta tabiun alimleri olmak üzere diğer müctehidlerin sahabi sözüyle amel etmeleri gerekir ve ona aykırı görüş ileri sürmeleri caiz olmaz.

Eğer hüccet kabul edilmezse, ona uymak gerekmez ve kıyas yoluyla başka bir görüş ileri sürülebilir. Bu durumda başka bir ayrıntı ortaya çıkar ki, o da şudur; Sahabi sözü hüccet kabul edilmediği zaman artık sahabiye taklid etmemek gerekli midir, yoksa, sözü hüccet kabul edilmese de, sahabi taklid edilebilir mi?

Bu problem, bir müctehidin kendinden daha alim olan bir müctehidi taklid edip edemeyeceği hususu ile ilgilidir. Müctehidin müctehidi taklid edebileceği görüşünde olanlara göre, sahabiye taklid etmek caizdir. Ebu Hanife (ö. 150/767) bu görüştedir. Taklidi caiz görmeyenlere göre ise, sahabi taklid edilemez (20). Ancak, Ebu Yusuf (ö. 182/798) ve Muhammed (189/805), müctehidin, kendinden daha alim de olsa başka bir müctehidi taklid edemeyeceği görüşünde olmalarına rağmen müctehid sahabiye bir ayrıcalık tanıyarak sonraki kuşaktan bir müctehidin sahabe-den bir müctehidi taklid edebileceğini söylemişlerdir.

Sahabi sözünün hüccet olup olmadığı tartışmasının bir diğer pratik sonucu da, sahabi sözü ile Kitab (Kur'ân)'ın umumunun tahsis edilip edilemeyeceği hususudur. Sahabi sözünü hüccet ka-

bul edenlere göre, bununla Kur'an'ın umumu tahsis edilebilir. Karşıt görüşte olanlara göre ise, sahabi sözü ile umum tahsis edilemez.

Biz konuyu önce usuli açıdan ele alıp bu konudaki görüş ve gerekçelere yer vereceğiz, daha sonra da tatbikattan örnekler verip genel bir değerlendirmeye gideceğiz.

A. GÖRÜŞLER :

Bu konudaki görüşleri sınıflandırmadan önce, mezheb imamlarının görüşlerine kısaca işaret etmek istiyoruz. Mezheb imamlarının, özellikle Ebu Hanife ve Şafii'nin sahabi sözü hakkındaki görüşleri yeterince açık ve belirgin değildir. Ebu Hanife'den bu konuda zahir bir rivayet olmadığı için görüşü kesin olarak bilinmiyor. Şafii'nin durumu daha farklıdır. Ondan, bu konuda eski ve yeni olmak üzere iki görüş nakledildiği ve hanginin eski hanginin yeni olduğu konusunda Şafii usulcüler arasında tam bir birlik sağlanamadığı için Şafii'nin bu konudaki görüşü tam bir netlikle ifade edilemiyor. Bu itibarla mezheb imamlarının görüşlerini ayrıca belirtmek yerinde olacaktır. Ancak hemen belirtelim ki, mezheb imamlarının görüşleri, tam anlamıyla ancak örnekler üzerinde ortaya çıkabilecektir.

Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed :

Kıyas ve rey ile bilinebilecek konulardaki sahabi sözünün hüccet olup olmadığı, diğer bir ifadeyle bu tür konularda sahabenin taklid edilip edilemeyeceği hususunda, Hanefi imamlardan açık ve kuvvetli (zahir) bir rivayet yoktur (21).

Bununla birlikte, Abdulaziz Buhari (ö. 730/1330), Ebu'l-Yusr'den (ö. 493/1100) naklen, Ebu Hanife'den konuya ilişkin üç farklı rivayetin bulunduğu bahseder (22).

a) Bütün sahabenin taklidi vaciptir ve sözleri kıyasa takdim edilir.

b) Sahabi, ancak, sözü kıyasa uygun olduğu zaman taklid edilir.

c) Sadece fakih sahabilerin taklidi gerekir, diğerlerini taklid gerekmez.

Bize öyle geliyor ki, bu birbirinden farklı üç görüş, Ebu Hanife'nin tatbikatından çıkarılarak ona nisbet edilmiştir. Zaten bu rivayet kuvvetli görülmemiştir. Öyleyse, her bir meselede sa-

hibi sözüne karşı Ebu Hanife'nin takındığı tavrı başlı başına bir rivayet olarak değerlendirmek doğru değildir. En doğrusu bu meselelerin tamamını bir arada mütalaa edip bir sonuçlamaya gitmektir. Ebu Yusuf ve Muhammed için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.

Mesela Serahsî, Ebu Bekr Razi'den naklen Kerhî'nin şöyle dediğini nakleder: «Gördüm ki, Ebu Yusuf bazı meselelerde, 'kıyas şöyledir, ne var ki ben eser yüzünden bu kıyası terkettim' diyor. Bana gelince, bu görüş benim hoşuma gitmiyor» (23).

Şurası açıkça biliniyor ki, gerek Ebu Hanife ve gerekse Ebu Yusuf'un sahabi sözü karşısındaki tavırları her zaman aynı olmamıştır. Nitekim, onlar kıyas ile bilinebilecek konularda, sahabi sözü ile bazan amel etmiş, bazan da o sözü terkederek kıyasa başvurmuşlardır (24). Ancak, kıyasa aykırı sahabî sözlerini prensip olarak kıyasa takdim etmişlerdir.

Bütün bunlardan çıkacak sonuç şudur: Hanefi imamlar, sahabinin, kıyas ile bilinebilecek meselelerde taklid edilmesinin vacip değil, fakat caiz olduğu görüşündedirler. Zira kıyas ile bilinebilecek konulardaki sahabi sözlerinin kıyasa takdim edileceği, yani bu tür konularda sahabenin taklid edilmesinin gerektiği hususunda Hanefi imamlar görüş birliği etmişlerdir (25).

Buna göre Hanefi usulcülerin sahabi sözü ile ilgili olarak tartıştıkları nokta, sadece, kıyas ile bilinebilecek konulara inhisar etmektedir. Bu noktada Hanefi usulcüler iki farklı görüşe ayrılırlar :

- a) Ebu Saîd Birdeî'nin temsil ettiği «sahabinin taklidi vaciptir» şeklindeki görüş (26).
- b) Kerhî'nin temsil ettiği, kıyas ile bilinebilecek konularda «sahabinin taklid edilemeyeceği» şeklindeki görüş (27).

Mâlik

Yaygınlık kazanmış sahabi sözü konusunda, Mâlik'ten iki rivayet vardır. Bir rivayete göre, bu durumdaki sahabi sözü hüccet değildir. Diğer rivayete göre ise, hüccettir (28). Maliki usulcülerden Ebu'l-Velid Bacî birinci rivayeti. Karafi ise ikinci rivayeti kuvvetli görmüştür.

Şâfiî :

Sahabî sözünün hüccet olup olmadığı hususunda Şâfiî'nin görüşünün net bir şekilde tesbitinde bir hayli güçlüğü bulunduğunu hemen belirtmek lazımdır. Çünkü, Şâfiî, belki de, mezheb imamları arasında görüşleri sistemli olarak «kadîm (eski)» ve «cedîd (yeni)» şeklinde nakledilen tek müctehiddir. Bu itibarla, onun eski ve yeni görüşlerinin temyiz ve tayini ayrı bir önem arzeder. Nitekim Şâfiî usulcüler sahabi sözüne ilişkin olarak Şâfiî'nin eski ve yeni görüşünün ne olduğu konusunda tam bir anlaşmaya varamamışlardır.

Şimdi, Şâfiî usulcülerin bu hususta Şâfiî'ye nisbet ettikleri görüşlere kısaca görelim.

a) Şirazi'nin ifadesi: Sahabi bir söz söylese ve bu söz yaygınlık kazanmasa, Şâfiî'nin eski görüşüne göre bu söz hüccettir. Dolayısıyla kıyasa takdim edilir ve bununla umum tahsis edilir. Yeni görüşüne göre ise, böyle bir söz hüccet değildir ve kıyas bundan önce gelir (29). Şâfiî usulcülerin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir.

b) Cüveynî'nin ifadesi : Şâfiî eskiden sahabi sözü ile ihticac edileceği, yani onun hüccet olduğu görüşünde idi. Daha sonra onun bu görüşten döndüğü nakledildi. Öyle görünüyor ki Şâfiî, yalnızca, kıyasa uygun düşen noktalarda sahabi sözü ile ihticacdan vazgeçti, fakat kıyasa aykırı olan sahabe sözleri ile ihticacdan vazgeçmedi (30). Şâfiî usulcülerin çoğunluğu bu görüştedir.

c) Gazzali'nin ifadesi : Sahabenin taklidi konusunda Şâfiî'nin görüşü muhtelifdir. Eski görüşünde, bir yerde «sahabi bir söz söyler ve bu söz muhalifsiz olarak yayılırsa», -başka bir yerde de «yayılmamış olsa bile»- taklidi caizdir» demiş, fakat daha sonra yeni görüşünde bu anlayıştan vazgeçerek 'alim, nasıl başka bir alimi taklid edemezse, sahabiye de taklid edemez' demiştir (31).

d) Zencani'nin ifadesi : Şâfiî'ye göre, tekbaşına (alâ infiradihi) sahabi sözünde hüccet yoktur ve sonra gelenlerin sahabiye taklid etmeleri gerekmez (32).

e) Beyhaki, Şâfiî'nin görüşünü şöyle özetler :

«Kitab ve Sünnet'te konuya ilişkin hüküm bulunmazsa, sahabenin görüşlerine veya onlardan birinin sözüne gideriz» (33).

f) Suyuti'nin ifadesi : Şâfiî'nin eski ve yeni görüşüne göre sahabi sözü hüccet değildir (34).

Görüldüğü gibi Şâfiî usulcülerin Şâfiî'ye nisbet ettikleri görüşler oldukça farklılıklar arzetymektedir. Bu durumda, bunlar-

dan hangisinin gerçeği yansıttığı hususunda en iyi hakem Şâfiî'nin bizzat yazdıkları olmalıdır. Ne var ki, Şâfiî'nin Risale'deki ifadesi de yeterince açık değildir. Risale'de şunları söyler: Bir sahabinin, muhalifi ve muvafığı bulunmayan bir sözüne ittiba edilmesi hususunda Kitab'da ve sabit Sünnet'te bir hüccet bulamadım. Ancak, ilim ehlinin, sahabeden birinin sözünü bazan aldıklarını bazan terkettiklerini ve sahabeden aldıkları bazı şeylerde ayrılığa düştüklerini gördüm. Bana gelince, eğer Kitab, Sünnet, icmâ' ve ona bu hükmü verdiren bu manada bir şey bulamadığım zaman veya kıyas sahabi sözü ile beraber olduğu zaman sahabi sözüne ittiba cihetine giderim. Zaten muhalifi olmayan sahabi sözü de çok azdır (35).

Şâfiî'nin konuya ilişkin olarak Risâle'de söylediklerini aktardık. Bunun yanında Umm'daki tavrına bakıldığında, Şâfiî'nin zaman zaman sahabi sözüne uyduğu, zaman zaman da muhalefet ettiği görülür (36). Bize öyle geliyor ki, Şâfiî'nin gerek sünnet karşısındaki genel tutumu, gerekse, Umm'deki bazı örneklerden hareketle, bazı usulcülerin de belirttiği gibi, O'nun prensip olarak ictihâdî olan konularda Sahabî sözüne uymadığını, fakat ictihâdî olmayan konularda sahabi sözüne uyduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Ahmed b. Hanbel :

Bir sahabinin yaygınlık kazanmamış ve muhalifi de bilinmeyen sözünün değeri konusunda Ahmed b. Hanbel'den iki rivayet vardır. Bir rivayete göre böyle bir söz, hüccet değildir. Diğer rivayete göre ise hüccettir ve kıyasa takdim edilir. Hanbelî usulcülerden bir kısmı tercih yapmaksızın her iki rivayeti de gerekçelendirmişlerdir. Ancak Hanbelî usulcüler arasında her iki rivayeti de râcih ve kuvvetli görenler vardır (37).

Sahabi Sözü'nün Hüccet olup olmadığı Konusundaki Görüşlerin Genel Olarak Sınıflandırılması

Genel hatlarıyla tasvirini yapmaya çalıştığımız sahabi sözü konusundaki görüşlerin önemlilerini üç maddede toplayabiliriz.

Birinci Görüş : Sahabi sözü, kural olarak (mutlakan) hüccettir.

Mâlik (ö. 179/795) (38), kadim görüşünde Şâfiî (39), bir rivayette Ahmed b. Hanbel (40), İshak b. Râheveyh (ö. 238/852) (41), Ebu Ali el-Cubbâî (ö. 303/915) (42), Ebu Saîd el-Birdeî

(ö. 317/929) (43), Ebu Bekr er-Râzî (ö. 370/980) (44), el-Curcânî (ö. 397/1006) Ebu Zeyd ed-Debusî (ö. 432/1040) (45) bu görüşü ileri sürmüş, Serahsî (ö. 490/1097) ile Pezdevî (ö. 483/1090) bunu tercih etmiştir (46).

İkinci Görüş : Sahabi sözü mutlak olarak hüccet değildir.

Şâfiî yeni görüşünde, Ahmed b. Hanbel bir rivayette, Mutezile ve Eş'arî mütekellimlerin geneli ve Kerhî (ö. 340/954) bu görüştedirler (47).

Şirazi, Ebu'l-Huseyn el-Basrî (ö. 436/1044), Gazzali, İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248) ve Amidi (ö. 631/1234)'nin tercihi bu yöndedir (48).

Üçüncü Görüş : Sahabî sözü kıyasa aykırı olursa hüccettir.

Hanefiler bu görüştedir. Bazı Şâfiî usulcüler, Şâfiî'ye de bu görüşü nisbet etmişlerdir (49).

Bu görüşün temel hareket noktası, kıyasa aykırı sahabi sözünün « t e v k i f » e hamledilmesi lazım geldiği düşüncesidir. Tevkif, birini bir şeye vâkif ve muttali kılmak anlamındadır. Sahabinin sözünün tevkife hamledilmesi ise, onun bu sözü kendi kafasından söylemediği, Hz. Peygamber'den duymuş olacağı anlamına gelir. Dolayısıyla sahabinin sözü tevkife hamledince, o söz manen hadis hükmünde tutulmuş olur.

B. GEREKÇELER

1. Sahabi Sözü'nün Hüccet Olduğunu İleri Sürenlerin Gerekçeleri

a) Ayetler :

1) «[İyilik yarışında] önceliği kazanan Muhacirler ve Ensâr ile onlara güzelce uyanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah tan razıdırlar. Allah onlara içinde sürekli kalacakları, altında ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur» [9. Tevbe, 100].

Bu ayette sahabe ve onlara güzelce tâbi olanlar övülmektedir. Onlara uyanlar bu övgüyü, Kitab'a ve Sünnet'e başvurmaksızın, direkt olarak onların re'yine başvurdukları için hak etmişlerdir. Ancak burada, övgüye hak kazanma sahâbe'ye uyma ile değil, Kitab ve Sünnet'e uyma sebebiyledir. Çünkü, sahabeye, sırf sahabe olduğu için değil, Kitab, onlara uymayı emrettiği için uy-

maktadır. Böylece de, aslında sahabeye değil Kitab'a uymuş olmaktadır. Diğer taraftan bu övgü, sahabeden birinin, başka bir sahabe'nin muhalefet etmediği sözü için geçerlidir. Çünkü aralarında ihtilaf olan hususlar ise övgü konusu değildir; birine uymakta övgü hakedilirken, diğerine uymamakla da yergi hakedilmekte ve çelişki (tearuz) meydana gelmektedir. Öyleyse, ayet aralarında ihtilaf olmayan konularda onları taklid etmenin vücubuna delildir (50).

2) «Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder kötülükten sakındırırınız» [3. Al-i İmran, 110].

Madem ki sahabe'nin emrettiği şeyler «iyilik'tir o halde, o sözlere ittiba etmek vacibdir (51).

b) Hadisler :

1) «Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz» (52).

2) «En hayırlı nesil, benim aralarında bulunduğum nesildir» (53).

3) «Benim sünnetime ve benden sonraki râşid hâlifelerin sünnetine bağlı kalın» (54).

4) «Benden sonraki şu iki kişiye; Ebu Bekr ve Ömer'e iktida edin» (55).

c) Akli Deliller :

1) Sahabinin söylediği sözün kaynağı ya **tevkif** ya da **ictihâd**'dir. Buna göre, sahabinin, tevkifi olduğu yani Hz. Peygamber'den duyulmuş olduğu kesin olarak bilinen sözü zaten hüccet olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan, sahabe bu sözü kendi ictihâdı ile söylemiş olsa dahi, Hz. Peygamberi gören ve duyan biri olarak, sözün manalarını ve Hz. Peygamber'in maksudını daha iyi anlayacağından dolayı onun ictihadı daha üstün ve evlâdır. Böyle olunca, Müctehid sahabinin, sahabe olmayan müctehidler karşısındaki durumu, âlimin alim olmayan kişi (ammi) karşısındaki durumu gibi olur (56). Bu gerekçe öz olarak iki noktada toplanmaktadır. Tevkif ihtimali ve sahabe ictihadının daha isabetli olma ihtimali.

a. Tevkif ve semâ olma ihtimali :

Sahabinin söylediği sözlerin tevkif yani Hz. Peygamber'den duyulmuş olma ihtimali vardır. Eğer bu husus kesin olarak ortaya çıkmışsa, bu söz tıpkı hadis gibi hüccet olur ve kıyasa takdim edilir (57). Ancak, bu konuda bir kesinlik yoksa, tevkif ihtimali devam eder. Şöyleki: onlar genelde haber (hadis) ile fetva veriyorlardı. Ancak zaruret halinde rey ile fetva veriyor ve daha sonra, belki onların bildiği bir haber vardır diyerek diğer sahabiler

ile müşavere ediyorlardı. Haber bulamadıkları zaman kıyas ile meşgul oluyorlardı (58).

Aynı şekilde sahabe bildikleri bir hadis var ise, ya onu rivayet eder yahutta rivayet etmeksizin ona uygun bir şekilde fetva verirlerdi.

Buna göre vahyin sahibi olan kişiden (Hz. Peygamber'den) duyulma ihtimali bulunan rey'in, böyle bir ihtimali bulunmayan rey'e takdim edileceğinden şüphe edilemez. Diğer taraftan, sahabi sözünün rey'e takdim edilmesi haber-i vahidin kıyasa takdim edilmesi mesabesindedir (59).

b. Rey hususunda onların isabet ihtimali daha fazladır.

Sahabi sözü sırf rey'den sadır olmuş olsa bile, onların reyleri başkalarının reylerinden daha güçlü ve üstündür. Çünkü onlar; Hz. Peygamber'in, hâdiselerin hükümlerini açıklarken nasıl bir yol takip ettiğini müşahade etmişler, haklarında nassların nazil olduğu ahvali görmüşlerdir. Bu hususiyet, onların rey'lerinin, bunları göremeyenlerin rey'lerine üstün olmasını gerektirir. Nitekim, iki görüşün tearuz etmesi halinde, eğer bu iki rey'den birisi için bir tercih sebebi varsa, o görüş tercih edilir. Aynı şekilde sahabi ile sahabi olmayan birinin görüşü arasında çatışma (tearuz) olunca, sahabinin özel durumu bir tercih sebebi sayılır ve netice itibariyle onun sözünün alınması gerekir.

Buradan hareketle, müctehidin, kendinden daha alim bir müctehidi taklid etmesinin gerekli olup olmadığı da tartışılmıştır. Nitekim Ebu Hanife'ye göre, bir müctehid, ictihad metodunu kendinden daha iyi bilen bir müctehidin görüşü karşısında kendi görüşünü terkeder. Aynı şekilde alim olmayan kimse, nâsihi mensuh'tan, muhkemi müteşâbih'ten ayırdetme hususunda kendinden öncelikli olan müctehid müftinin görüşü karşısında kendi görüşünü terkeder (60).

Ebu Yusuf ile Muhammed ise, aralarında hal ve ictihad metodunu bilme bakımından eşitlik olduğu gerekçesiyle bir müctehidin başka bir müctehidin görüşü karşısında kendi görüşünü terketmesini caiz görmemekle beraber, hal ve ictihad metodunu bilme hususunda sahabe'nin daha üstün olduğunu dolayısıyla onların görüşlerinin taklid edilebileceğini ifade etmişlerdir (61).

Sahabi sözünün hüccet olduğunu isbat sadedinde üzerinde ağırlıklı olarak durulan daha ziyade bu gerektir.

2) Tabiün âlimleri, tıpkı, Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler (ahbâr) ile ihticac ettikleri gibi, sürekli olarak sahabe âsârı ile fetvâ veriyor ve onların sözlerine istinad ediyorlardı. Eğer onlar, sahabe sözünün hüccet olduğu görüşünde olmasalardı, sahabe'ye bu denli ittiba etmezlerdi (62).

3) Bir kısım sahabiler, pek fazla kafa yorup ictihad etmeksizin doğrudan diğer bazı sahabilerin görüşlerine başvuruyorlardı ve kimse bunu inkar etmiyordu. Mesela, Ömer, bir kadının, karındaki çocuğunu düşürmesine sebep olmuş, diyetini tazmin etmesi gerekip gerekmediğini arkadaşlarıyla müşavere etmiş ve neticede Ali'nin görüşü ile amel etmiştir (63).

Yine Osman'ın, kendinden önceki iki halife'nin yani Ebu Bekr ve Ömer'in sünnetine bağlı kalacağına söz vererek Abdurrahman b. Avf'den bey'at alması (64) da bu kabilden sayılabilir.

4) Müctehid'in sözü doğru ve isabetli ve isabetli olan şeye uymak caiz olduğuna göre, sahabinin sözüne uymak caizdir (65). Bu gerekçe, her müctehidin isabet ettiği görüşünde olanlar açısından geçerlidir.

2. Gerekçelerin Değerlendirilmesi

a) Ayetler :

1. Ayet : Ayetteki İttiba'dan maksad, her hususta değil, onların güzel işlerinde onlara uymaktır.

Yine bir yoruma göre, onlara iyilikle ittiba onların güzelliklerini zikretmek, rahmetle anmak, cennetlik olmaları için dua etmektir (66).

2. Ayet : Ayet, onlardan bir kişiden değil, onların cemaatından haber veriyor. Zaten, toplu olarak emrettiklerine uymanın vacib olduğunda hilaf yok. Tartışması yapılan husus ise, onlardan bir kişinin sözüdür. Ayet'in konuyla ilgisi yok (67).

b) Hadisler

1) Mana yönünden :

Pekçok usulcü bu hadislerin Sahabe'ye uymanın gerekliliğini ve Sahabe sözlerinin hüccet sayılacağını göstermediğini belirtmişlerdir (68). Şöyle ki :

1. Hadis : «Ashabım yıldızlar gibidir hangisine uyarsanız hidayete erersiniz»

a. «Ashabım yıldızlar gibidir» hadisinin anlamı «Onlar takva ve yaşayış açısından yıldızlar gibidir. Onlara bu hususta uyarsanız siz de hidayete erersiniz» şeklinde olmalıdır.

b. Hadiste uyma ile kastedilen mutlak olarak uymaktır. On-

ların hükümleri tesbit metodu, rey ve ictihad olduğuna göre, onlar nasıl nass olmayan konularda ictihada başvuruyor idiyse, daha sonra gelenler de onlar gibi rey ve ictihada başvurabilirler. İşte hadisteki uymanın anlamı budur.

c. Onlara uyma, gerçeğin açığa çıkması için onların delillere ve ictihad yollarına bakış hususunda davrandıkları gibi davranmaktır. Bu durum taklide manidir (69).

d. Bu hitab, Hz. Peygamberin o dönemde ashabı dışındaki kişilere, ashabına uyma hususunda yaptığı bir hitabdır. Çünkü o dönemde ashap dışında olanlar sıradan insanlar (avamm)dir. Aksi takdirde, Hz. Peygamber, ashabına, kendileri dışındaki insanlara uymayı emretmiş olur ki, böyle bir şey caiz değildir. Üstelik bu hitab, «hitab-ı muvacehe» dir ve her asırda, alim olmayan kimselerin, o dönemdeki alimlere uymasına dikkat çekilmektedir (70).

e. Müzenî der ki; Hz. Peygamberin, «İktida ediniz» sözü, «onların rivayet ettikleri hadislere uyun» demektir.

2. Hadis : «En hayırlı nesil benim içlerinde bulunduğum nesildir.»

Bu hadisin de sahabe'ye uymayı gerektirdiğini söylemek mümkün değildir (71).

3. Hadis : «Benim Sünnetime ve benden sonra Raşid Halifelerin sünnetine bağlı kalın».

İbn Hazm, Raşid Halifelerin bir çok konuda ihtilaf ettiğini, hepsine aynı anda uymanın imkansız olduğunu, aralarında dilediğimiz biriyle amel etmenin caiz olmadığını ve bu hadisin yalnızca, onların diğer sahabiler ile görüş birliği ettikleri hususlarda uymaya delalet edebileceğini belirttikten sonra, onların sünnetinin «kimseye taklid etmemek» olduğunu ve bu hususta onlara uymanın gerekliliğini ifade eder.

4. Hadis : «Benden sonra şu iki kişiye; Ebu Bekr ve Ömer'e uyun»

Bu hadisin Ebu Bekir ve Ömer'e hilafet konusunda uyun anlamına geldiği ve alimler arasında bu ikisine uyulup diğer sahabilere uyulmadığını ileri süren kimse olmadığı belirtilmiştir (72).

2) Sened Yönünden

a) «Ashabım Yıldızlar gibidir.»

Hadis imamları bu hadisin sahih olmadığını ve hiç bir şekilde hüccet olamayacağını ileri sürmüşlerdir (73).

b) «Benden sonra, Ebu Bekr ve Ömer'e uyun».

İbn Hazm, bu hadisin de sahih olmadığını ifade eder.

Diğer taraftan, bu hadisler sahih kabul edilse bile, hepsi, haber-i vahiddir, dolayısıyla sahabi kavlinin hüccet olmasını gerektirmez (74).

c) Akli gerekçeler :

Birinci akli gerekçenin değerlendirilmesi :

a) Burada tartışılan husus tevkif kaynaklı olduğu ortaya çıkmış sözler değildir. Bu itibarla eğer sahabi, bu sözü tevkifen söylemiş olsaydı zaman içerisinde bunu, ya kendisiyle münazara eden veya kendisine muhalefet eden kişilere karşı, hiç değilse kendisinden sonra birine rivayet etmek suretiyle belirtirdi. Çünkü Hz. Peygamber faydalı ilmi gizleyen kimsenin kıyamet günü ateşten bir gem vurulmuş olarak getirileceğini (75) ifade etmiştir (76). Sahabe için böyle bir şey düşünülmesiyeceğine göre tevkif ihtimali ortadan kalkmaktadır.

Diğer taraftan Sahabinin her sözünden tevkif aramak bir yönüyle Hz. Peygamberin her sözüne vahiy muamelesi yapmak gibidir. Halbuki biz biliyoruz ki, Hz. Peygamberin her sözü vahiy değildir. Nitekim bazı kararlarında yanlışlığı, bazı içtihatlarının Allah tarafından düzeltildiği bilinen hususlardandır. Sahabenin Hz. Peygamber hayatta iken yaptıkları içtihatların Hz. Peygamber tarafından zaman zaman düzeltilerek tasvib ve takrir edilmesi bir yönüyle Hz. Peygamberin bazı içtihatlarının Allah tarafından düzeltilmesine benzemektedir. Ancak, Hz. Peygamberin vefatından sonra böyle bir imkan kalmamıştır. Bu itibarla Sahabi sözünü tevkife hamletmek ona bir nevî «zımnî takrir» görüntüsü vermeye çalışmak olur ki, buna kimsenin yetkisi olmamak lazım gelir.

b) Sahabi icthadının daha kuvvetli ve isabetli olduğu şeklindeki iddia da doğru değildir. Sahabe Hz. Peygamberi duymuş olabilir. Fakat başka birinin Hz. Peygamberin sözünün mana ve maksadının daha iyi bilmesi mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber «Allah benim sözümü işitip anlayarak duyduğu gibi aktaran kişinin yüzünü ak etsin. Niceleri vardır ki, fıkhı kendilerinden daha fakih olan kimselere naklederler» (77) buyurmuştur (78).

Ayrıca, sahabinin hâdisenin hükmünü Kur'an'dan almış olması ya da Hz. Peygamber'den başka birinden işitmiş olma ihtimali vardır. Bu takdirde söz konusu hadisenin hükmü konusunda Sahabi ve daha sonra gelenler aynı derecededir .

Yine eğer Hz. Peygamberi görüp, duymak icthada olumlu etki yapsaydı, sohbet süresi uzun olmayan sahabinin, sohbeti uzun olan sahabiye taklid etmesi gerekirdi. Bu gerekmediğine göre söz, konusu iddia geçerli değildir (79).

İkinci akli gerekçenin değerlendirilmesi :

Tabiun alimlerinin Sahabi asarıyla fetva vermeleri sahabe sözlerinin hüccet olmasını gerektirmez. Çünkü sahabe vukû bulunan bir hadisenin hükmünü tesbit için içtihad ediyor ve zanlarına galip gelen sonucu tereddütlü bir şekilde, isabetli olduğundan emin olmaksızın açıklıyorlardı (80). Böylece bir bakıma söz konusu meselenin icthad ve ihtimal mazınnesi olduğunu belirtmiş oluyorlardı (81).

Ayrıca bu gerekçenin tenkid edilecek bir yönü de sahabi sözünün hüccet olup olmadığı tartışıldığı esnada bir de tabiunun söz ve amelinin gerekçe ve ölçü olarak öne sürülmesidir. Öyle sanıyoruz ki, bu anlayış hep bir önceki neslin daha iyi anlayacağı ve bileceği şeklindeki bir zihniyetin devamı mahiyetindedir.

Üçüncü Akli gerekçenin değerlendirilmesi :

Sahabinin sahabiye muhalefet etmesi esasından hareket edilirse, bir kere, bir sahabinin başka bir sahabiye taklid etmesi gerektiği söylenemez. Zaten, Hz. Ömer'in, Hz. Ali'nin görüşünü tasvip etmesi taklid değildir. Çünkü, Ömer'in söz konusu meselede Ali'nin görüşüne akli yatmış ve kendisi de o delilden hareketle aynı sonuca ulaşmış olması ve bu yüzden diğer arkadaşlarının görüşünü terketmiş olması mümkündür. Diğer taraftan, sahabeler, taklid amacıyla değil delillere vakıf olmak amacıyla birbirleri ile müşavere ve müzakere ederlerdi (82).

Osman'ın kendinden önceki iki halifenin sünnetine uyması ise, politiktir. Ahkam konusunda ise, böyle bir uyma söz konusu değildir. Bunun içindir ki Osman'ın feraiz ve benzeri gibi hususlardaki bir çok hükmü Ömer'inkinden farklıdır. Aynı şekilde Ömer'in de birçok kararı Ebu Bekr'in kararlarına aykırı idi (83).

Dördüncü Akli gerekçenin değerlendirilmesi :

Hanbelî usulcülerden Kelvezanî, bu gerekçeye şöyle itiraz eder: Bu gerekçe, bir kere her müctehidin doğruyu bulamayacağı, bunlardan sadece birinin doğruyu bulacağı (musib olduğu) görüşün-

de olanlarca makbul değildir. Her müctehidin musib olduğu görüşünde olanlara göre ise, her müctehid başkaları hakkında değil sadece kendi hakkında musibdir. Nitekim, başkasına uyan kimse (muktedi)nin bir konudaki ictihadı, kendisini taklid ettiği müctehidin o konudaki görüşüne aykırı bir sonuca götürse, artık o meselede o müctehidi taklid etmesi caiz değildir. Aynı şekilde bir meselede Sahabe'nin iki görüşe ayrılmaları halinde müctehidin bunlardan herhangi birini taklid etmeyip ictihat etmesi gerekir. Çünkü biz sahabi ictihadının başkaları hakkında değil sadece kendileri hakkında isabetli olduğu görüşündeyiz (84).

3. Sahabi Sözü'nü Hüccet Saymayanların Gereklileri

a) Ayetler :

1. «Basiret sahipleri ibret alınız» (59. Haşr, 2).

Ayet, itibarı yani hakkında nass olmayan konularda kıyas ve rey'e başvurmak lazım geldiğini ifade etmektedir ki bu, taklide tamamen aykırı (münafi)dir (85).

Safiyuddin Hindî buna itiraz etmiş ve Sahabi sözünün alınacağı görüşünde olanlara göre Sahabi sözünün almanın taklid kabilinden olmayıp aksine şerî bir kaynak ile amel etmek olduğunu ve bu suretle de tıpkı nass ile amel etmek gibi araştırma (nazar) ve kıyasa aykırı olmadığını ifade etmiştir. Buna karşı denilebilir ki «ibret alınız» ayeti ictihadın vücubunu gerektirir, ancak nass ve icmâ bulunan konular bu ictihadın dışında kalacağından diğer konulardaki ictihad asıl olarak kalır (86).

2. «Bir şey de tartışmaya girerseniz o şeyi Allah'a ve Resûlüne götürün» (4. Nisa, 59)

Bu ayete göre ihtilaf halinde Kitap ve Sünnete başvurmak gerekmektedir. Sahabi sözüne başvurulduğu takdirde vacib terkedilmiş olur ki, bu caiz değildir (87).

Denilebilir ki; Bir kere «götürün» emri vücûb ifade etmez. Bu itibarla, sahabi sözüne başvurmak vacibi terketmek anlamına gelmez. Diğer taraftan emrin vücûb ifade ettiğini kabul etsek bile, eğer ihtilaf edilen meselenin hükmü Kitap veya Sünnet'te açıklanmış olarak var ise, onlara başvurmak mümkün olur. Eğer yoksa, başvurmak da gerekmez. Zaten biz de, Kitap ve Sünnet'te meselenin hükmüne delalet eden bir şey bulunmadığı zaman sahabi mezhebine uyulacağı görüşünü benimsiyoruz» (88).

Ayetten yola çıkarsak, aramızda tartışma konusu olan Sahabi sözünün hüccet olup olmadığı konusunda da Kitap ve Sünnet'e

başvurmamız gerekir ki çoğunluk usulcüler Kur'an ve Sünnet'te buna dair bir delil olmadığını söylerler (89).

Burada denilebilir ki: Sünnet'e başvurduğumuz zaman orada «Ashabım yıldızlar gibidir» hadisini görürüz. Buna göre sahabî sözü hüccet olur.»

Amidi, Sahabî sözü konusunda, temel dayanağın, «fa'tebirû» ayetiyle ihticac olduğunu, bu ayetin itibari yani kıyası murad ettiğini (yani kıyasın hüccet olduğunu ispat ettiğini), bunun da sahabî mezhebine ittibanın vücûbuna ve kıyasa takdim edilmesine aykırı olduğunu savunur (90).

b) Akli Gerekçeler :

1. Sahabenin ma'sum olmaması: Sahabî ictehad ehlidir ve hata etmesi mümkündür. Bu itibarla müctehid tâbî'nin ona tâbî olması gerekmez.

Sahabenin rey ile fetva verdiği inkar edilemez. Rey ise isabetli de olabilir, hatalı da olabilir. Bu husus Sahabe rey'i için de geçerli olduğuna göre, Sahabenin hata etmesinin mümkün olduğunu kabul etmek gerekir. Sahabe sözünün hatalı olması mümkün olduğuna göre, bu söz tâbîî ve daha sonrakiler için hüccet olmaz. Şöyle ki; gerek tâbîî ve gerekse daha sonra gelenler ictehad aleti hususunda ve ammi'nin kendilerini taklid etmesi hususunda Sahabî'ye eşittir. Böyle olunca, reyin yine kendisi gibi bir rey karşısında terkedilmesi caiz olmaz (91). Usulcülerin, Sahabe'nin hata edebileceğini göstermek üzere zikrettikleri hususlar kısaca şöyle özetlenebilir :

a) Bir kere, iki sahabî bir konuda ihtilaf edince, bunlardan birinin doğruyu bulduğu, diğerinin ise delilin vechini tutturamayıp hata ettiği açıktır.

b) Yine Sahabe genelde ictehadlarına göre amel etmiş ve haber duydukları zaman kendi görüşlerinden vazgeçmişlerdir Nitekim, İbn Ömer, «biz kırk sene muhâbere (tarım ortaklığı) yaptık. Râfi' b. Hadîc, bize Hz. Peygamber'in muhabere'yi yasakladığını rivayet edince bundan vazgeçtik» demiştir (92).

c) Ömer, bir meselede fetva verdikten sonra «Vallahi! Ömer, hata mı yoksa isâbet mi ettiğini bilmiyor» demiştir.

Yine İbn Mes'ûd, mufavvada konusunda fetva verdikten sonra «Eğer doğru ise Allah ve Resûlünden, yanlış ise benden ve şeytandandır» demiştir.

Bu örnekler sahabe ictihadında hata ihtimalini göstermeye yeterlidir. Ancak, burada bir noktaya işaret etmek lazımdır. Bu hata ihtimali, onların icma'larında vardır denilemez. Çünkü rey, icma ile desteklenince, ondaki isâbet yönü «Allah ümmetimi da-lalet üzerinde toplamaz» (93) hadisi ile sabit olur. Nitekim ken-disiyle amel edilme hususunda, tek tek birinin görüşü diğerinin görüşünden daha öncelikli olmadığı halde, bir asırdaki müctehid-lerin icmaı da aynı yolla hüccet haline gelmektedir (94). Madem ki sahabinin sözünün hatalı olması ihtimali vardır, o halde onu kıyasa takdim etmek doğru değildir.

Burada Hz. Peygamberi görmeleri, Kur'an'ın inişine şahit olmaları sebebiyle bir meziyetleri (üstünlükleri) bulunduğu, do-layısıyla, onların Şer'in maksatlarını, başkalarından daha iyi bi-lecekleri iddia edilebilir.

a) Aslında bu iddianın tutar tarafı yoktur. Çünkü söz konu-su meziyetler, sahabe'nin ictihad'da hata etmekten masum olma-larını değil, belki, doğruya (savâb) daha yakın olmalarını gerek-tirebilir ki bu da zaten ittiba'ı gerektirmez. Çünkü, bir çok usul-cüye göre âlim'in, kendisinden daha âlim olan birini -her ne ka-dar daha âlim olan doğruya daha yakın olsa da- taklid etmesi câ-iz değildir (95).

b) Diğer taraftan, hükümlerde ictihad hususunda itibar, Hz. Peygamber'i görmeye ve duymaya değil, «ictihad kuvveti»nedir. Nitekim Hz. Peygamber: «Allah, benim sözümü işitip, anlayıp, işittiği gibi eda eden (aktaran) kişinin yüzünü ak etsin! Çünkü nice fıkıh taşıyıcısı vardır ki, fakih değildir ve nicesi de bu fıkhi kendinden daha fakih olan birine taşır» (96) buyurmuştur. Ayırı-ca, sahabi eğer «ictihad ehlinde değilse, ictihad ehli olan tâbii'yi taklid etmesi gerekir (97).

c) Eğer bu iddia doğru oldaydı, sahâbe'nin küçüklerinin ve sohbeti az olanların, yaşı büyük ve sohbeti uzun olanlara -çünkü bunlar Hz. Peygamber'in kelamını ve maksatlarını daha iyi bilir-tabi olmaları gerekirdi. Halbuki, küçük müctehid olursa, büyü-ğün onu taklid etmesinin vacip olacağını söyleyen kimse yok-tur (98).

2) Kıyas şer'i bir delildir. Bu itibarla, sahabi sözü dayanağı (aslı) Kitab ve Sünnet olan kıyasa takdim edilmez.

Burada sahabi sözünün de şer'î bir delil olduğu söylenebilir. Ancak bunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü eğer sahabi kavli delil olsaydı, tıpkı kıyasa uydurdukları gibi sahabe'nin o sö-

ze de aynı şekilde inkıyâd etmeleri gerekirdi. Çünkü kıyasın illetinin sahih olması, bu illetin sahibu'sş-Şer'in illeti olduğunu gösterir. Bu itibarla zayıf ve sokuşturulmuş bir illetin yüzünden sahabe kavli o illete takdim edilmez (99).

3) Eğer sahabî kavli delil olsaydı, Kitab, Sünnet, icma ve kıyas gibi diğer deliller gibi, sahabe'nin o sözüne ittiba etmelerinin lazım olması gerekirdi. Halbuki eğer bir kısmı bunu irtikap etseydi hata olurdu. Çünkü tabi olunacak kişi de (şeyde), sadece ona has olan ve tabi de bulunmayan bir meziyet olmadıkça, bir insanın başka birini taklidi gerekmez. Mesela, Hz. Peygamber'e uymak vaciptir; Çünkü, «ismet» sıfatına sahiptir. Ümmetin icmasına uymak da gereklidir. Çünkü Şer' onun masum olacağına şahitlik etmiştir. Ammî'nin âlime uyması lazımdır. Çünkü, âlim ictihad aleti ve gerçeğin yolunu bilme ile bir ayrıcalığa sahiptir. Sahabî ile sahabî, arasında, müctehid ile müctehid arasında, birinin diğerine üstünlüğünü sağlayacak bir meziyeti olmadığı için birinin diğerine uyması gerekmez. Alimler, akliyâtı bilme hususunda eşit oldukları için o konuda birbirlerini taklid etmeleri caiz olmaz. Şer'i konularda da böyledir. Çünkü yaptığı ictihâd müctehidi gerek sahabe gerek başkası olsun kendinden daha alim birinin görüşüne aykırı bir sonuca ulaştırırsa, kendi görüşünü terkederek ona ittiba etmesi caiz olmaz. Hatta ictihad etmese bile, yine de ona ittiba etmesi câiz olmaz. Çünkü şayet ictihad edecek olsaydı, ictihadının, uyacağı kişinin ictihadına aykırı bir görüşe götüreceğinden emin değildir. Buradan hareketle ammi'nin müctehidi taklid etmesinin caiz olmadığı çünkü, ammi tefakkuh edip ictihad edecek olsaydı, uyduğu alimin görüşüne aykırı olacağından emin olmadığı söylenemez. Çünkü, herkesi tefakkuh ile ilzam etmek, maşın kökünü kazımak olur... Üstelik herkesin bu noktaya ulaşacağı da kesin değildir (100).

4) Müctehid ictihadı ile hükme vakıf olma imkânına sahiptir. Bu sebeple, onun bundan üdül ederek daha eksik bir şeye gitmesi caiz olmaz. Nasıl ki, bilme imkanı bulunan kişinin zann ile iktifa etmesi de caiz değildir. (Mütevâtir var iken, haber-i vahid ve kıyasa gitmek gibi) (101).

5) Hiç bir sahabî, diğerlerini kendi görüşüyle amel etmeye çağırmamıştır. Şayet onlardan birinin görüşü reye mukaddem olsaydı, Hz. peygamber'in yaptığı gibi, onun da herkesi kendi görüşüyle amel etmeye çağırması gerekirdi. Nitekim «hüccet ile amel etmeye davet etmek vâcib olduğu için sahabe, insanları, Kitab, Sünnet ve kendi icmalarıyla amel etmeye çağırmıştır (102).

6) Sahabe'den birinin görüşü hüccet olsaydı, Kitâb ve Sün-

net'e yapılmadığı gibi, ona da rey ile muhalefet etmek caiz olmazdı. Halbuki biz görüyoruz ki, onlar, birbirlerine rey ile muhalefet ediyorlar. Bu bir bakıma, onların, içlerinden birinin görüşünün reye mukaddem olmadığı hususunda ittifak etmeleri anlamına gelir (103).

7) Sahabe, kendi aralarında görüş ayrılığına düşüyorlardı. Bu bir bakıma, müctehid sahabilerin birbirlerine muhalefet etmelerinin cevazı konusunda bir icma'dır. Eğer sahabî mezhebi hüccet olsaydı, böyle olmaması ve her birinin diğerini taklid etmesi gerekirdi ki bu muhaldir.

Burada denilebilir ki; hilaf, sahabi mezhebinin müctehid sahabiler için (hüccet olup olmadığı) değil, sahabe dışındaki müctehidler için hüccet olup olmayacağı konusundadır. Bu itibarla söz konusu icma, anlaşmazlık mahalli için vârid olmaz (104).

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir :

Sahabeden bir kısmının sözü diğer kısmı için hüccet olmayınca, daha sonra gelenler için de hüccet olmaz. Çünkü sahabe muhalefetin caiz olduğu görüşündedir (105).

8) Sahabe, dedenin kardeşlerle birlikte mirasçılığı (ced me'a'l-ihve) ve «entê Aleyye Haram» (106) gibi bir çok meselede ihtilaf etmiş ve herbiri diğerine karşı görüş ileri sürmüştür. Sahabi mezhebi, tabiun üzerine hüccet olsaydı, Allah'ın hüccetleri muhtelif ve mütenakız olurdu ve tâbiun'un onlardan birine uyması diğerine uymasından evlâ olmazdı (107).

9) Sahabi sözü usul konularında başkalarına hüccet değil, öyle ise furû konularında da hüccet olmaz (108).

4. Sahabe Kavli Hüccet Değildir Diyenlerin Gerekçelerinin Değerlendirilmesi :

Cüveyni, Sahabe kavlinin hüccet olamayacağı görüşünde olanların gerekçelerini «biraz insafsızlık» olarak değerlendirir ve bu gerekçeleri şöyle cevaplandırır :

a) Haber-i vahid, nakledicisi hata ve zecele maruz olabilmesine rağmen, hüccet kabul edilmektedir. Bu bakımdan, sahabe de her ne kadar masûm olmasa da, sözlerinin hüccet olması pek uzak değildir.

Burada haber-i vahid ile sahabe kavlinin aynı olmadığı dolayısıyla âhâd olarak nakledilse bile Hz. Peygamberin sözünün -bi-zatihi- hüccet olduğu ve bununla amel edileceği ileri sürülebilir.

Buna cevaben «haber-i vâhidi nakleden râvinin isabet ettiğinin kesin olmadığını» söyleriz (109).

b) Sahabe'den bir kısmının sözünün diğerleri için hüccet olmaması da, sahabe sözünün daha sonrakiler için hüccet olmamasını gerektirmez. Nitekim, müftî'nin sözü, her ne kadar bir başka müctehid âlim için olmasa bile, bir âmmî için hüccettir. Aynı şekil-sahabe sözlerinin kendi çağdaşları için hüccet olmayıp, daha sonrakiler için hüccet olması mümkündür (110).

III. KIYASA AYKIRI SAHABİ SÖZÜ :

Kıyas'a aykırı sahabi sözü, konusunda usulcülerin yaklaşımları farklıdır. Bir grup, daha ziyade Hanefiler, kıyas'a aykırı sahabe sözünü tevkif ve semâ'a hamletip âdeta (merfu) müsned hadis menzilesinde tutmuşlar ve kıyasa takdim etmişlerdir. Bu itibarla Sahabi'nin taklidi gerekir (111).

Diğer bir grup ise, sahabînin kıyasa aykırı sözünü, tevkif'e hamletmeyi doğru bulmayarak diğer sözleri mesabesinde tutmuşlar ve kıyası ona takdim etmişlerdir (112).

A. KIYASA AYKIRI SAHABİ SÖZÜNÜ HÜCCET SAYANLARIN GEREKÇELERİ :

1) Sahabi'nin kıyası ve kıyas metodlarını bildiği kuşkuyla yer vermeyecek şekilde açıktır. Böyle olunca, sahabe kıyasa aykırı bir şey söylediğinde, onu kıyasa aykırı görüş serdetmeye sevkeden bir sebebin varlığını hesaba katmak gerekir. O halde bu durumda denilmesi gereken şey şudur: Sahabe kıyası bırakarak, kendi yanında olan bir sünnete udül etmiştir. Bu itibarla onun kıyasa aykırı sözünü tevkife hamletmek gerekir. Sahabi kıyasa aykırı bir söz söylediğinde, bu konuda ya bir dayanağı vardır ya da yoktur. Olmaması düşünülemez. Aksi takdirde şeriatte, delilsiz bir hüküm söylemiş olur. Bu da haramdır. Adil sahabînin hali de buna münâfidir. Öyleyse, müstenedi vardır. Kıyas'tan sonra da nakil'den başka dayanak olmadığına göre onun sözü tabi olan bir hüccettir (113).

2) Kıyasa aykırı sahabe sözünü tevkif'e hamletmek gerekir. Şöyle ki : Onların gelişi güzel ve delilsiz olarak fetva verdiklerini söylemek (mücazefe) zannedilemez ve onların sözlerini yalana hamletmek caiz değildir. Çünkü, dinin nassları bize onlar kanalıyla intikal etmiştir. Onların sözlerini yalana hamletmek, onların fasık olduklarını söylemekten farksızdır.

Sahabi bu sözü, ya rey ya da sema yoluyla söylemiştir. Üçüncü bir alternatif yoktur. Mevcut söz de kıyas'a aykırı olduğuna göre tek alternatif kalıyor. O da Sahabi'nin bu sözü tevkiften söylemiş olmasıdır. Böyle olunca da Sahabi'nin bu sözü, Hz. Peygamber'den rivayeti gibi olur ve nasıl ki onu Peygamber'den duyduğunu söyleseydi, nasıl hüccet olacak idiyse bu durumda da hüccet olur (114).

Birinci Gerekçenin Değerlendirilmesi :

a) Eğer sahabi hata etmesi mümkün olmayan biri olsaydı, bu iddia doğru olurdu. Sahabi'nin hata etmesi mümkün olan biri olduğuna göre, bu sözünde, aslında verdiği hükme, delalet etmeyen bir sünnet'e gitmiş olabileceği gibi, o sözünde hataya düşmüş olması da muhtemeldir. Bu itibarla, böyle bir sözün hüccet sayılması doğru değildir.

b) Ayrıca bu iddia sahabî hakkında sabit olsaydı, kıyasa aykırı bir görüş ileri süren tabiun ve diğer fukaha hakkında da sabit olurdu ve onların bu şekildeki sözlerini de, kendilerince sahih olan bir sünnete gitmiş olarak yorumlamak caiz olurdu (115).

c) Sahabi sözüne bir nass muarız olursa, sahabi kavli batıl olur (116).

İkinci Gerekçenin Değerlendirilmesi :

Kıyasa aykırı sahabî sözünün tevkif sayılmasına şöyle itiraz edilmiştir; Sahabinin aslında delil olmadığı halde, delil zannettiği bir haberden dolayı fetva vermiş olması mümkündür. Tıpkı delil olmama ihtimali bulunan ichtihadın, başka bir müctehid için hüccet olmayacağı gibi, delil olmama ihtimali bulunan sahabî sözü de hüccet olmaz. Nitekim, sahabî sözü bir diğer sahabî için hüccet olmuyor. Eğer sahabî sözü, Hz. Peygamber'den duyulmuş gibi olsaydı, diğer sahabîye de hüccet olması gerekirdi. Üstelik bu durum tabiin ve diğer müctehidler için de söz konusudur. Çünkü, hiçbir müctehidin sözünü asılsız tahmin ve yalan hamletmek caiz değildir.

Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir. Bu fâsid bir mahmeldir. Çünkü sahabe'nin ilim ve vera'da tekaddumu, din işlerindeki ihtiyat ve sağlam araştırmaları bunu reddetmeye yeter Aksi takdirde, bu düşünce onların rivayetlerinin sükutu ve onlara itimatsızlığa götürür. Çünkü, delil olmayan bir şeyi delil zannetmek ve ona dayanarak fetva vermek («müsâhele») önemsememe ve ihtiyatı terk kabilindedir. Müsahil'in rivayeti ise kabul edilmez (117).

B. KIYASA AYKIRI SAHABİ SÖZÜNÜ TEFKİF SAYMAYANLARIN GEREKÇELERİ :

1) Sahabi ma'sum değildir. Bu sözü tevkifen söylemesi mümkün olabileceği gibi, uzak bir ictihadla bu görüşe kanaat getirmiş olabilir. Böyle olunca bir «şekk» söz konusudur ve şekk ile sünnetin isbatı caiz değildir (118).

2) Kıyasa aykırı bu söz, bir sahabî'nin söylemesi ile sünnet olarak sabit olacak olsaydı, tabii'nin söylemesiyle de sabit olurdu. Tâbiî'nin sözüyle sabit olmayacağına göre sahabî'nin sözüyle de sabit olmaz (119).

3) Zâhir o dur ki; sahabî bunu «sünnet» olarak söylememiştir. Bu sözü sünnet olarak söyleyecek olsaydı, bunu ya fetva anında ya da herhangi bir vakitte izhar ederdi. Böyle bir şey bilinmediğine göre, onun yanında bu konuda bir sünnet olmadığı ortaya çıkar (120).

4) Eğer sahabî'nin bu sözü sünnet olsaydı, o söze bir haber muarız olduğu zaman aralarında tearuzun olması ve tearuz etmiş iki haber karşısında nasıl davranmak lazım geliyorsa, öyle davranmak gerekirdi. Halbuki her halükarda haber sahabî sözüne takdim edilmektedir. O halde tevkif iddiası bâtıldır (121).

Buraya kadar, sahabî sözünün hüccet olup olmadığı konusundaki teorik tartışmaları vermeye çalıştık. Şimdi tatbikattan örnekler vererek genel bir değerlendirme yapacağız.

D İ P N O T L A R :

1. Bkz. İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456/1064), el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkam, tah. A.M. Şakir, Beyrut 1983, V, 89; İbn Hacer el-Askalani, Ahmed b. Ali (ö. 852/1448), Şerhu Nuhbeti'l-Fiker, Beyrut 1986 (Kavaidu'l-Usûl ile), s. 26.
2. el-Curcani, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), Risale fi Usûli'l-Hadis, tah. A. Zevin, (Muhtasar fi ilmi'l-Eser ile), Riyad 1987, s. 103-104.
3. İbn Hazm, fetva veren sahabî sayısınının 130 küsur olduğunu söyler ve bunları üç gruba ayırır ;
a) Çok fetva verenler (müksirûn): Bunlar; Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Aişe, Zeyd b. Sâbit İbn Abbas ve İbn Ömer'dir.
b) Orta sayıda fetva verenler (mütevassıtûn): Ebu Bekr, Ümmü Seleme, Enes b. Mâlik, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebu Hureyre, Osmân b. Affân, Abdullah b. Amr b. As, Abdullah b. Zubeyr, Ebû Musâ el-Eş'arî, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Selmân el-Fârisî, Câbir b. Abdillâh, Muâz b. Cebel. Bu onüç sahabiye Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, İmrân b. Huseyn, Ebû Bekre, Ubâde b. Samit ve Muâviye b. Ebi Sufyan da eklenebilir.
c) Bunlar dışında kalan sahabiler son derece az fetva vermişlerdir (mu-

- killûn). Bunların verdikleri fetvalar bir-iki en fazla üç-dört taneyi geçmez. İhkâm, V, 92-94; ayrıca bkz. İbn Kayyimi'l-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350), İ'lâmu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Alemîn, Kahire tsz., I, 11-14.
4. İbnu'l-Hacib, Cemâluddîn Ebû Amr Osman b. Amr (ö. 646/1249), Münteha'l-Vusûl ve'l-Emel fî İlme'î'l-Usûl ve'l-Cedel, Beyrut 1985, s. 206; el-Amidî, -Seyfuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Ali (ö. 631/1234), el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkâm, Kahire 1968, IV, 130; el-Buhârî, Abdulaziz b. Ahmed (ö. 730/1330), Keşfu'l-Esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî, İstanbul 1307, III. 937; İbnu's-Sübkî, Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Ali (ö. 771/1369), el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc, tah. Şaban M. İsmâil, Kahire 1981, III. 205.
 5. er-Razî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer («İbnu'l Hatîb») (ö. 606/1209), el-Mahsûl fî İlmi Usulî'l-Fıkh, tah. Tâhâ C. F. el-Ulvânî, Riyad 1979, II, (3. kısım), 183; Gazzâlî, Şafî'nin bu görüşlerinden vazgeçtiğini belirtir. Bkz. el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl, Bulak 1322, I, 176-177.
 6. es-Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 490/1097) el-Usûl, tah. Ebu'l-Vefâ el-Efganî, Kahire 1372, I, 318; Ayrıca Bkz. Gazzâlî, Mustesfâ, I, 176-177; Ebu Zehra, M., İslam Hukuku Metodolojisi, çev. Abdulkadir Şener, Ank. 1979, s. 171.
 7. Sadrî's-Şeria, Ubeydullah b. Mes'ud el-Mahbubi (ö 747/1346), et-Tavzih li Maâni't-Tenkîh (Telvih ile), Kahire 1957, II, 17; el-İsbahanî, Şemsuddîn Ebu's-Sena Mahmud b. Abdirrahman (ö. 749/1348), Beyanu'l-Muhtasar Şerhu Muhtasarı İbni'l-Hacib, tah. M. Mazhar Baka, Mekke 1986, III, 277.
 8. Sadru's-Şeria, II, 42; Aynı durumun sahabeden sonra gelenler için de geçerli olup olmadığı tartışılmıştır. Bkz. eş-Şirâzî, Ebû İshâk b. Ali el-Fîruzabadî (ö. 476/1083), et-Tabsıra fî Usulî'l-Fıkh, tah. M.H. Heyto, Beyrut 1983, s. 387-389; el-Pezdevî, Ali b. Muhammed (ö. 483/1090), el-Usûl (Keşfu'l-Esrâr ile), İstanbul 1307, III, 954-955; Amidî, II, 242-246; Gazzâlî, bu anlayışı «tahakküm» olarak niteler. Mustesfa, I. 204; İbn Hazm, sahabenin iki görüşe ayrıldığı bir meselede daha sonra gelenlerin üçüncü bir görüş ileri sürebileceklerini savunur. Bkz. İhkâm, IV, 516; Bu görüşte olan Hanefî ve Şafîî usulcüler de vardır. Bkz. Serahsî, Usûl, I, 318; Buhârî, Keşf, III, 237.
 9. Serahsî, Usul I, 318-319.
 10. Sadru's-Şeria, II, 42; et-Taftazanî, Sa'duddîn Mes'ud b. Ömer (ö. 792/1390), et-Telvih ale't-Tavzih, Kahire 1957, II, 42-43; Ayrıca bkz. Amidî, II, 243; Usulcüler, sahabenin iki görüş üzere ihtilaf ettiği bir meselede, tabiun alimlerinin bu görüşlerden biri üzerinde icmâ etmeleri halinde, bunun icma sayılıp sayılmayacağını ve önceki ihtilafı kaldırıp kaldırmayacağını tartışmışlardır. Bkz. Şirazi, Tabsıra, s. 378-387; İbnu's-Subki, İbhac, II, 251; İbn Emiri'l-Hâc (ö. 879/1474), et-Takrîr ve't-Tahbîr, Mısır 1316, III, 106 vd.
 11. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şirazi, Tabsıra, s. 391-394; Gazzâlî, Mustesfâ, I, 191; İbnu'l-Hacib, Münteha, s. 58-59; Razî, II, (1. kısım), s. 215; Amidî, I, 228-230; Bu görüşlerin gerekçeleri için Bkz. Şirazi, Tabsıra, s. 392-394; el-Hâfîzu'l-Alâî, Halil b. Keykeldî (ö. 761/1360), İcmâlu'l-İsâbe fî Akvâli's-Sahabe, tah. M.S. el-Eşkar, Kuveyt 1987, s. 25-33.
 12. Bkz. el-Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Half (ö. 474/1081), ihkâmü'l-Fusûl fî Ahkâmî'l-Usûl, tah. Abdülmecid Türkî, Beyrut 1986, s. 474; Şirazi, Tab-

- sıra, s. 391-394; İbnu'l-Hacib, s. 58.
13. Şirâzi, Tabsıra, s. 392.
 14. Şirâzi, Tabsıra, s. 302; Gazzali, Mustesfa, I, 191: İbnu'l-Hâcib, Şâfiî'den bu görüşün hilafının da menkul olduğunu söyler. Bkz. İbnu'l-Hâcib, Münteha, s. 58.
 15. Şirâzi, Tabsıra, s. 392; Ebu İshâk İsferayinî ise tam tersini savunur. Bazıları bu görüş sahibinin Ebu İshak Mervezî olduğunu ileri sürerler.
 16. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Alâi, İcmal, s. 20-24.
 17. Bkz. İbnu's-Sübki, ibhâc, III, 206; Bu hususla ilgili olarak bkz el-İsnevî, Cemaluddin Ebu Muhammed Abdurrahim b. el-Hasen (ö. 772/1370), et-Temhid fi Tahrici'l-Furû ale'l-Usûl tah. M.H. Heyto, Beyrut 1984, s. 501.
 18. es-Semerkandî, Alauddîn Ebu Bekr M. b. Ahmed (ö. 539/1144), Mizanu'l-Usûl fi Netaici'l-UKûl, tah. A. Abdurrahman es-Sadî, Bağdad 1987, 699; Bkz. Buhârî, Keşf, 945; İbn Abdişşekûr, Muhibbullah (ö. 1110/1707), Müsellemu's Sübût fi Usuli'l-Fıkh (Mustesfa ile), Bulak, 1322, II, 186; Alâi, sahabe sözlerinin çoğunun bu şekilde olduğunu belirtir. Bkz. İcmal, s. 35.
 19. Bkz. Pezdevî, III, 938; Serahsi, Usul, II, 110.
 20. İbnu'l-Hâcib, Münteha, s. 207; Şâfiî'nin bu konudaki görüşü muhtelifdir. Kadimde tabiundan bir âlimin, sahabeden bir âlimi taklid etmesine cevaz vermiş, cedidde ise bunu caiz görmemiştir. Bkz. Amidî, IV, 135.
 21. Semerkandî, II, 697, Bkz. Buhârî, Keşf, III, 937; İbn Abdişşekûr, II, 188.
 22. Buhârî, Keşf III, 944; İbn Abdilberr, Ebu Hanife'nin «Hz. Peygamber'in ashabına gelince, onlardan dilediğim birinin sözünü alırım, fakat hepsinin sözlerinin dışında çıkmam» şeklindeki ifadesinden hareketle, Onun «Ashabım yıldızlar gibidir...» hadisinin zahirine meylettğini belirtir: Bkz. İbn Abdilberr, s. 397.
 23. Serahsi, Usûl, II, 105.
 24. Bkz. Pezdevî, III, 937; İbn Emiri'l-Hâc, II, 310-312. Bu konuda örnekler için bkz. Debusî, s. 57; Serahsî, Usûl, II, 106-7; Buhârî, Keşf, III, 938.
 25. Bkz. Debusî, s. 113; Pezdevî, III, 538; İbnu'l-Humâm, Kemâluddin Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî (ö. 861/1457), et-Tahrîr fi'l-Usul (Takrir ile), Mısır 1316, III, 134.
 26. Bkz. Serahsî, Usul, II, 105; el-Habbâzî, Cemâluddin Ebû Muhammed Ömer b. Muhammed (ö. 691/1292), el-Muğnî fi Usuli'l-Fıkh, tah. M. Mazhar, Mekke 1403, s. 267; Emir Padişah, III, 132.
 27. Serahsî, Usûl, II, 105; Habbâzî, s. 266.
 28. Bkz. Bâci, el-Minhâc fi Tertîbi'l-Hicâc, tah. Abdulmecid Türkî, Paris 1987, s. 143-144; Bâci, İhkâm, s. 428. Karâfi, Tenkih, 445.
 29. Şirâzi, Tabsıra, s. 395; Şirâzi Luma' s, 54; Ayrıca bkz. Kelvezânî, III, 334; es-Sevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), İrşâdu'l-Fuhul, Beyrut 1579, s. 243.
 30. Bkz. İmamü'l-Harameyn el-Cüeynî, Abdulmelik b. Abdillah (ö. 487/1094), el-Burhan fi Usuli'l-Fıkh. tah. Abdulazim ed-Dib, Kahire 1980, II, 1362; İbn Berhan, Şerefu'l-İslâm Ebu'l-Feth Ahmed b. Ali (ö. 516/1124), el-Vusûl ile'l-Usûl, tah. Abdulhamid Ali Ebu Züneyd, Rıyad 1984, II, 371.
 31. Gazzalî, Mustesfa, I, 268, 271; Ayrıca bkz. Razî, II, (3. kısım), s. 178; el-Beyzavî, Abdullah b. Ömer (ö. 685/1286), Minhâcu'l-Vusûl fi Marifeti'l-Usûl, (İbtihâc ile) Beyrut, 1985, s. 247; İsnevî, Temhid s. 500.
 32. Zencânî, s. 179.

33. el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn (ö. 458/1066), Ma'rifatu's-Sunen ve'l-Asâr, tah, Ahmed Sakr, Kahire 1969, I, 104-105; İbn Abdilberr, muhalifi bilinmeyen sahabi sözüyle ilgili olarak Şafî'ye şunları nisbet eder: «Kitab, Sünnet, icmâ ve bunlardan bir delil yoksa ve kıyasa uygun ise, bu durumda bir sahibinin muhalifi bilinmeyen sözüne giderim.» İbn Abdilberr, s. 396.
34. es-Suyutî, Celaluddin Abdurrahman (ö. 911/1505), itmâmu'd-Dirâye, Beyrut 1986, s. 72; İbnu'l-Lahhâm el-Hanbelî, Şafî'nin hem kadim, hem de, cedid kavlinde sahabi sözünün hüccet olduğunu belirtir ve Şafî'nin yeni kavlinin «sahabi sözü hüccet değildir» şeklinde olduğunu ileri süren usulcileri eleştirir. Bkz. İbnu'l-Lahham, Ali b. Muhammed el-Ba'li (ö. 803/1400), el-Kavaid ve'l-Fevâidu'l-Usûliyye, tah. M. H. Kîfî, Beyrut, 1983, s. 297-298.
35. eş-Şafî, Ebu Abdillah Muhammed b. İdris (ö. 204/819), er-Risâle, tah. Ahmed M. Şâkir, Kahire 1979, s. 596-598; Alâî, Şafî'nin ibaresinde geçen «ona bu hükmü verdiren bu manada bir şey» ifadesini «kıyas-ı celi» olarak yorumlamıştır. Bkz. İcmâl, s. 38.
36. Şafî'nin kıyası terk ederek sahabi sözüne uyduğunu açıkça belirttiği örnekler için bkz. el-Umm, VII, 99, 147, 167, 167, 167, 175, 180, Ayrıca bkz. İrnevi, Temhid, s. 501-502.
37. Bkz. Ebu Ya'la, el-Kadî Muhammed b. el-Huseyn el-Ferrâ (ö. 458/1066), el-Mesâilu'l-Usûliyye, tah. Abdulkerim M. el-Lâhim, Riyad 1985, s. 49-53; Kelvezânî, III, 331-333; İbn Kudame, Ravda, s. 84; İbnu'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed el-Futûhî (ö. 972/1564), Şerhu'l-Kevkebi'l-Münir, tah. M. Zuhaylî-Nezih Hammâd, Mekke 1987, IV, 433-424.
38. el-Karafî, Şihâbuddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris (ö. 684/1285), Şerhu Tenkîhi'l-Fustûl, Kahire 1973, s. 445; eş-Şâtîbî, Ebu Ishâk İbrâhim b. Mûsâ el-Ğirnatî (ö. 790/1388), el-Muvafakât fî Usûli's-Şerîa, Kahire tsz IV, 74-80.
Ayrıca bkz. Amidî, IV, 130; Alai, İcmâl, s. 36; İbnu'l-Kayyim, IV, 120; İbn Abdilber, sahabenin ihtilaf ettiği konularla ilgili olarak Malik'in şöyle dediğini nakletmiştir: «Sahabenin ihtilafı bazılarının zannettiği gibi «genişlik» değildir. Aksine onların bir kısmı isabetli bir kısmı hatalı. Biz, «en ihtiyatlı olan» ile amel ederiz. İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf (s. 463/1071), Camiu Beyanı'l-İlm ve Fadlih, Kahire, 1982, s. 394-5.
39. Bkz. Şirâzî, Tabsıra, s. 395; Şirâzî, el-Luma'fi Usuli'l-Fikh, Beyrut 1981 s. 94; İbnu'l-Kayyim, Şafî'nin yeni görüşünün de bu olduğunu söyler. Bkz. İ'lâm, IV, 120.
40. el-Kelvezânî, Mahfûz b. Ahmed (ö. 510/1116), et-Temhîd fî Usûli'l-Fikh, tah. Müfid M. Ebu Amşe, Cidde 1985, III, 332-333; İbn Kudâme, Muvafakuddin Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî (ö. 620/1209), Ravdatu'n-Nâzır ve Cunnetu'l-Munâzır Beyrut tsz., s. 84; İbnu'l-Kayyim, IV, 120; İbn Abdilberr, Ahmed b. Hanbel'in konuya ilişkin görüşü hak. şunları söyler Ahmed b. Hanbel'e Sahabe'nin bir konuda ihtilaf etmesi halinde hangisinin isabet ettiğini öğrenip ona tabi olmak için onların sözlerini incelemek caiz midir? diye sorulmuş O da «hayır bu caiz değildir, hoşuna giden birini taklid et» cevabını vermiştir. Bkz. İbn Abdilberr, s. 397.
41. Şirâzî, Tabsıra, s. 395; İbnu'l-Kayyim, Ebu Ubeyd'e de bu görüşü nisbet ediyor. Bkz. İ'lâm, IV, 120.
42. Şirâzî, Tabsıra, s. 395; Şirâzî, Luma, s. 94; Kelvezânî, III. 332.

43. Pezdevî, III, 937; Serahsî, Usûl, II, 105; Ayrıca bkz, Amidî, IV, 130; Alai, Ebu Yusuf'a da bu görüşü nisbet ediyor. Bkz. İcmâl, s. 36.
44. Serahsî, Usûl, II, 105; Amidî, IV, 130.
45. ed-Debûsî, Ubeydullah b. Ömer (ö. 432/1040), Te'sîsu'n-Nazar, Beyrut tsz., s. 113.
46. Serahsî, Usûl, II, 108; Serahsî'nin Mebsut isimli eserindeki ifadesi de şöyledir: «Fakîh Sahabînin sözü kıyasa mukaddemdir» Bkz. el-Mebcut, Mısır, 1331, XII, 129.
47. Bkz. Şirazî, Tabsıra, s. 395; Pezdevî, III, 937; Serahsî, Usûl, II, 105; Kelvezanî, III, 322; İbnü'l-Hâcib, Münteha, s. 206; ez-Zencânî, Şihâbuddin Muhammed b. Ahmed (ö. 656/1258), Tahrîcu'l-Furû ale'l-Usûl, Beyrut, 1982, s. 179; Amidî, IV, 130; es-San'anî, M. b. İsmail el-Emir (ö. 1182/1768), İcâbetu's-Sâil Şerhu Buğyeti'l-Amil, tah. H.A. Seyağî ve H.M. Makbulî el-Ehdel, Beyrut 1986, s. 153 krş. 221.
48. Bkz. Şirazî, Tabsıra, s. 395; Ebu'l-Hüseyn Basri, Muhammed b. Ali (ö. 436/1044), el-Mu'temed fi Usulî'l-Fıkh, Beyrut 1983, II, 71; Gazzalî Mustesfâ, I, 1261; İbnü'l-Hâcib Münteha, s. 206; Amidî, IV, 130; Ayrıca bkz. Râzî, Mahsul, II, (3. kısım), s. 174; İbnü's-Sübki, III, 205.
49. Bkz. Emir Padişah, Muhammed Emin el-Hüseynî (ö. /), Teysîru't-Tahrîr, Kahire 1932, III, 133; Gazzalî, Menhul'de bu görüşü tercih etmiş, fakat Mustesfa'da bu görüşünden vazgeçerek, kıyasa aykırı Sahabî sözünün hüccet olmadığını ileri sürmüştür. Bkz. el-Menhul min Ta'likâti'l-Usûl, tah. M.H. Heyto, Dimaşk 1980, s. 475; krş. Mustesfa, I, 260, 265-266; Ahmed b. Hanbel'den bu konuda da iki rivayet var. Bkz. Kelvezânî, II, 194-195.
50. Semerkandî, Mizan, II, 701-702; Buharî, III, 942.
51. Kelvezanî, III, 341; Amidî, IV, 133.
52. İbn Abdilberr, s. 390; İbn Hazm, İhkam, VI, 82-84, el-Gamarî, Abdullah b. Muhammed b. es-Sadîk, el-İbtihâc fi Tahrîci Ehâdisi'l-Minhac (Minhac ile), Beyrut 1985, s. 205-207.
53. Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccac el-Kuşeyrî, el-Câmiu s-Sahih, M.F. Abdalbaki neşri, İst. 1981, 44. Fadâilu's-Sahabe, 214 (52. bab., III, 1964, II, 1964, r. 2535); Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as, es-Sicistanî (ö. 275/888), es-Sünen, İst. 1981, 34. Sunne, 10 (V, 44; r. 4657).
54. Ebu Davud, 34. Sünne, 5 (V, 13-15; r. 4607); et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed (ö. 279/892), el-Camiu's-Sahih, İst. 1981, 42. İlim, 16 (V, 44; r. 2676); İbn Mace, Ebu Abdillâh M. b. Yezid el-Kazvîni (ö. 275/888), es-Sunen, İst. 1981, Mukaddime, 6 (I, 15-16; r. 42). Gamarî, s. 196-7.
55. İbn Mace, Mukaddime, 111 (I, 37; r. 97); İbn Abdilberr, s. 549-550; Gamarî, s. 197-198.
56. el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), el-Fakih ve'l-Mutefakkih, Beyrut 1980, I, 174, Şirazî Tabsıra, s. 396-397; Kelvezânî, II, 344.
57. Pezdevî, III, 952; Serahsî, Usul, II, 108; bkz. Hatib, I, 174.
58. Buharî, Keşf, III, 942.
59. Serahsî, Usul, II, 108; Buharî, Keşf, II, 942.
60. Pezdevî, III, 943; Serahsî, Usul, II, 108; Semerkandî, II, 702-703, Bkz. Amidî, IV, 133-134.
61. Serahsî, Usûl, II, 108; Habbazî, s. 267.
62. Cuveynî, Burhan, II, 1360; Alai, İcmâl, s. 66-67.

63. Sadru's-Şerîa, II, 41, 42.
64. Kelvezanî, III, 343-344.
65. Kelvezanî, III, 345.
66. İbn Hazm, bu ayetin, sahabeyi iyilikle yad etmeye (sena) delalet ettiğini, bunun ise onların taklid edilmesini gerektirmediğini uzun uzun anlatır. İhkam, VI, 74.
67. Şirazî, Tabsıra, s. 396; Kelvezânî, III, 341; Semerkandî, II, 701-702. Krş. Hatib, I, 174.
68. Cuveyni, Burhan, II, 1284.
69. Kelvezanî, III, 342.
70. Kelvezanî, III, 342-343; İsbahanî, III, 278-279.
71. Cüveyni, II, 1358-1359.
72. Cüveynî, II, 1284.
73. Bkz. İbn Hazm, İhkâm, VI, 82-84; İbn Abdilberr, s. 390-391, 408-409; Alai İcmâl, s. 58-60: Şevkanî, el-Kavlul-Müfid fi Edilleti'l-İctihad ve't-Taklîd, Mısır tsz., s. 10-11; Ayrıca bkz. Gamârî, 2. 205-207.
74. Kelvezanî, III, 342.
75. İbn Mace, Mukaddime, 24 (1, 96, r. 261).
76. Amidi, IV, 135; Ayrıca Bkz. Kelvezanî, III, 345.
77. Ebu Davud, 19. İlim, 10 (IV, 68-69, r. 3660); Tirmizî, 42. İlim, 7 (IV, 33-34, r. 2656).
78. Şirazî, Tabsıra, s. 397.
79. Şirazî Tabsıra, s. 397; Semerkandî, II, 700.
80. Örnekler için bkz. Kelvezânî, III, 162; eş-Şevkânî, Neylu'l-Evtâr, Kahire 1297, V, 317.
81. Cüveynî, Burhan, II, 1360.
82. Kelvezanî, III, 344.
83. Kelvezanî, III, 344.
84. Kelvezanî, III, 345.
85. Beyzavî, Minhâc, s. 257; İbnu's-Sübki, İbhâc, III, 207.
86. İbnu's-Sübki, İbhâc, III, 207; Bkz. Kelvezânî, III, 335-336; İbnu'l-Hacib, sahabî sözünün hücciyeti konusunda hiçbir delilin olmadığını dolayısıyla, sahabinin sözünü terketmenin vacip olduğunu söyler, Müntheha, s. 206; İsbahânî, III, 274.
87. Amidî, IV, 131.
88. Amidi, IV, 131.
89. Bkz. Cüveyni, II, 1361; Kelvezânî, III, 335-336; İbnu'l-Hacib, s. 206.
90. Amidi, IV, 132.
91. Bkz. Kelvezanî, III, 336; Semerkandî, II, 700; Amidî, IV, 131; Krş. Serahsi Usul, II, 108.
92. Kelvezanî, III, 336; Sahabenin sonradan muttali oldukları hadis yüzünden görüşlerini terkettikleri konuların örnekleri hak bkz. Gazzalî, Mustesfa, I, 148-150.
93. İbn Mace, 36. Fiten, 8 (II, 1303, r. 3950).
94. Şirazî, Tabsıra, s. 395; Serahsî, Usul, II, 106.
95. Bkz. Hatib, I, 174-175; Kelvezanî, III, 337.
96. Tirmizi, 42. İlim, 7 (IV 33-34, r. 2656) .
97. Kelvezanî, III, 337-338.
98. Kelvezanî, III, 338.
99. Kelvezanî, III, 338; Ayrıca bkz. Şirazî, Tabsıra, s. 396; Semerkandî, II, 701.

100. Kelvezanî, III, 338-340.
101. Kelvezanî, III, 340.
102. Serahsî, Usul, II, 106.
103. Serahsî, Usul, II, 106-107.
104. Amidî, IV, 131; İbnu's-Subkî, III, 207.
105. Bkz. Kelvezanî, III, 340; Amidi, IV, 131; İbnu'l-Subki, III, 207.
106. Bir kimse hanımına «sen bana haramsın» derse bu söz talak mı, yoksa yemin mi olur? Bu konuda sahebeden gelen rivayetler için bkz. Beyhaki, Sünen, VII, 350-352.
107. Amidî, IV, 131-132.
107. Beyzavî, s. 247-248; İbnu'l-Subki, III, 207-208.
109. Cüveynî, II, 1359-1360.
110. Cüveynî, II, 1360.
111. Debusî, s. 113; Emir Padişah, III, 133.
112. Debusî, bu görüşü Şafii'ye nisbet ediyor. Bkz. Te'sis, s. 113.
113. Bkz. Şirazî, Tabsıra, s. 399; Amidî, IV, 133.
114. Buharî, Keşf, III, 939.
115. Amidî, IV, 134.
116. Şirazî, Tabsıra, s. 400.
117. Buharî, Keşf, III, 939.
118. Şirazî, Tabsıra, s. 399.
119. Şirazî, Tabsıra, s. 399.
120. Hatîb, I, 174; Şirazî, Tabsıra s. 399.
121. Şirazî Tabsıra, s. 399.

